

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

DOI: 10.21547/jss.1581890

Orta Çağ'da Viranşehir'in Muhkem Kalesi: Çimdin Kale (Eski Kale)

The Fortified Castle of Viranşehir in The Middle Ages: Çimdin Castle (Old Castle)

Sevcan ÖLÇER^{a*}

^a Dr. Öğr. Üyesi, Harran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Şanlıurfa / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0001-6351-0954

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 8 Kasım 2024

Kabul tarihi: 11 Nisan 2025

Anahtar Kelimeler:

Viranşehir,
Kale,
Orta Çağ,
Jumlayn,
Çimdin.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: November 8, 2024

Accepted: April 11, 2025

Keywords:

Viranşehir,
Castle,
Middle Ages,
Jumlayn,
Çimdin.

ÖZ

Medeniyetlere ait savunma sistemlerinden biri kalelerdir. Coğrafi olarak önemli yerlerde inşa edilen kalelerin en temel işlevi iskân edildikleri yeri düşman işgalinden korumaktır. Devletlerin idari, siyasi ve ekonomik yapılanmasında rol oynayan kaleler Anadolu'daki pek çok kentte bulunmaktadır. Orta Çağ'da stratejik öneme sahip yerlerin muhafaza edilmesi için inşa edilen kalelerden biri de Çimdin Kale (Eski Kale)'dir. Orta Çağ kaynaklarında "Qal'at Jumlayn" olarak yer alan Çimdin Kale, aynı kaynaklarda "Shabakhtan" olarak geçen Tektek Dağları bölgesinde, Şanlıurfa'nın Viranşehir ilçesine bağlı Eski Kale Köyü'nde kayalık bir tepe üzerinde yer almaktadır. Kalenin 11. yüzyıldan 14. yüzyıla kadar çeşitli dönemlerde tamir edilerek kullanıldığı bilinmektedir. Türk ve İslâm Tarihi açısından önemli olan Çimdin Kale'nin şimdiye kadar üzerinde durulmamış olması önemli bir eksikliktir. Bu çalışmada konuyla ilgili daha önce yapılan araştırmalar göz önüne alınarak, Çimdin Kale'nin stratejik konumu ve içinde yer aldığı tarihi olaylara kısaca değinilmiş, Orta Çağ'da üstlenmiş olduğu fonksiyonlarına ve önemine işaret edilmiştir. Bizans, Eyyubi ve Mamluk dönemlerinde kullanıldığı anlaşılan kalenin yapısal öğelerinden ve mimari özelliklerinden bahsedilerek, mimari elemanlar yönünden benzer olduğu savunma yapıları ile karşılaştırması yapılmıştır. Anlatımlar, kitabeler, mevcut haritalar, güncel fotoğraflar ve alan çalışmasından elde edilen verilerle desteklenerek devam etmiştir. Sonuçta kale ile ilgili bazı noktalar aydınlatılmış, kalenin günümüzdeki durumu değerlendirilmiş ve önerilerde bulunulmuştur.

ABSTRACT

One of the defense systems of civilizations is castles. The most basic function of castles built in geographically important places is to protect the place of settlement from enemy occupation. Castles, which play a role in the administrative, political and economic structuring of states, are located in many cities in Anatolia. One of the castles built to protect strategically important places, especially in the Middle Ages, is Çimdin Castle (Old Castle). Çimdin Castle, which is referred to as "Qal'at Jumlayn" in medieval sources, is located in the Tektek Mountains region, which is referred to as "Shabakhtan" in the same sources, and it is located on a rocky hill in Eski Kale Village in Viranşehir district of Şanlıurfa. It is known that the castle was repaired and used in various periods from the 11th century to the 14th century. It is an important deficiency that the medieval Çimdin Castle, which is important in terms of Turkish and Islamic history, has not been emphasized until now. In this study, taking into account the previous research on the subject, the strategic location of Çimdin Castle and the historical events in which it took place are briefly explained, and then its functions and importance in the Middle Ages are pointed out. The structural elements and architectural features of the castle, which is understood to have been used during the Byzantine, Ayyubid and Mamluk periods, were mentioned and compared with similar defense structures in terms of architectural elements. The narratives were supported by inscriptions, existing maps, current photographs and data obtained from fieldwork. As a result, some points about the castle were illuminated, the current state of the castle was evaluated and suggestions were made.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.

e-posta: sevcanolcer@harran.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

Çimdin Castle, which draws attention with its ramparts, fortified positions and durability, is a medieval castle that has been largely ignored and has not yet been excavated archaeologically. Located in the Shabakhtan region and often referred to as “Jumlayn” or “Jumulin” in medieval sources, Çimdin Castle is located 2 km south of the Şanlıurfa-Mardin main road, approximately 66 km east of Şanlıurfa, in the Eski Kale Village at a point on the northeast side of Tektek Mountain. In terms of its location, it is 16.52 km from Karahantepe, 21.86 km from Soğmatar, 28.44 km from Taşlıtepe, 31 km from Viranşehir and 65 km from Harran. The Shabakhtan region, where Çimdin Kale is located, was undoubtedly used in earlier periods dating back to the Late Antiquity. Although the importance of the castle in the Middle Ages is emphasized due to both its historical past and location, the period in which Arabic sources on historical geography refer to Çimdin Castle should not be limited to the Middle Ages alone. It is quite possible that the castle, rising in the middle of a fertile and quite wide plain, may have been used in ancient times as well.

In the middle of the 11th century AD, Harran, southwest of Çimdin Castle, was ruled by the Numeyrid, while Edessa (Urfa), further west, was ruled by the Byzantine Empire. Towards the end of the century, Edessa came under the rule of the Armenians and the Seljuks, respectively. During this period, the Franks frequently invaded Edessa. The Seljuks first took the Artuqids of Diyarbakır and then the Zengids in Mosul under their protection, while the governor of Mosul, İmâdüddin Zengi, took Edessa back from the Franks in 1144. During the second half of the 12th century and the first half of the following century, the Ayyubids dominated many centers, including Harran, Silvan, and Diyarbakır. These regions, which experienced Mongol invasions towards the end of the 12th century, later fell into the hands of the Egyptian Mamluks coming from the west.

It is thought that Çimdin Castle was built for defense and accommodation purposes and it is located on a rocky hill. The ground of the castle is rocky and there are galleries, passages and rooms carved into the rock on the lowest floors. The castle walls and bastions were shaped according to the characteristics of the rock platform on the ground and the structure of the surrounding land. The walls, which are resistant to vertical loads and have the feature of curtain walls, have seven sides of unequal length. In this form, the castle has a polygonal plan with seven sides. It is thought that it is possible to reach the castle gate via a bridge that can be found on the moat. The gate providing entrance to the castle has a monumental appearance built with a narrow and high arch of approximately 13-14 m height. There is a tabula ansata, which was widely used in Rome, just above the entrance. The facades of the walls and bastions surrounding Çimdin Castle are built of cut stone. The interior of the double-walled walls is filled with rubble and small stones.

Since Çimdin Castle is located at an important point, it has changed hands several times throughout history and has been repaired or expanded with new additions by the nations that ruled here at various periods. These traces can be easily seen on the castle walls and bastions. Apart from two rooms covered with pointed vaults that are still visible today and are opposite the western entrance level on the upper floor of the castle, there are not many remains. The inner surfaces of the walls of these rooms, which give the impression of a cistern, are covered with plaster and it is not possible to determine their floors today. Apart from the pointed vaulted rooms, it is understood that there was a well in the southeast and two storage areas in the northeast.

Four separate Arabic inscriptions that are not related to each other are mentioned in the castle. There is an inscription about the “removal of the wheat tax” on another inscription written haphazardly just above the entrance. Only a carefully prepared and quite worn inscription reads el-Melikü’z-Zâhir Gâzî b. Salahiddîn Yûsuf b. the name of Eyyub is mentioned. It is understood that this inscription is related to the later repairs of the castle. Considering the writing styles in the other inscriptions, Çimdin Castle must essentially belong to a period dating back to the mid-11th century. Çimdin Castle is similar to Harran, Urfa and Aleppo castles in terms of the moat around it. It is also similar to Urfa Castle, Qasr al-Banat and Qasr’Antar in terms of being on rock-cut structures belonging to the Late Antique or Early Middle Ages. In terms of material and masonry, it interacts with Harran Inner Castle, Urfa Castle, Birecik Castle, Ceyhan Yılan Castle, Adıyaman Kâhta Castle, Gaziantep Inner Castle and Bosra Inner Castle.

As a result, the castle, which is in a second-degree archaeological site, is currently facing significant natural and human destruction. Çimdin Castle is one of the medieval structures that needs to be protected together with the region and route where it is located, that needs scientific excavation studies in order to be evaluated in detail in every area and that is expected to be brought to the society within the scope of cultural heritage. New research and archaeological excavations to be carried out in this castle in the future will reveal unknown things about the castle and contribute more to what is known.

Giriş

Kale, kalın ve yüksek duvarlar üstüne belirli aralıklarla yerleştirilen burçlardan oluşan ve bir yeri dış saldırılara karşı korumak amacıyla yapılan askeri mimari yapılardan biridir. Tarihsel süreç içinde izlenen kaleler, genellikle önemli yollar üzerinde ve özellikle geçit veya kavşak noktaları olarak belirlenen yerlerde inşa edilmiştir. Bunlar bazen dağlar arasında bir boğaz veya denizlere ulaşan bir burun üzerinde, bazen kıydan uzaktaki adalar üzerinde, bazen de şehirlerin etrafı veya köprübaşı gibi stratejik yerlerde ve bulundukları arazinin coğrafi özelliklerine göre konumlanmışlardır (Eyice, 2001, s. 234; Boran, 2002, s. 878).

Kaleler; kuleler (burçlar) ve yüksek kalın sur duvarlarıyla çevrili bir şekilde planlanmıştır. Kullanılan mimari elemanların yapısal özellikleri ve malzeme niteliği, savunma bakımından kalenin bulunduğu bölgenin önemine göre farklılık göstermektedir. Bu nedenle her bir kale, ortak mimari elemanlara sahip olsa da kendi içinde özgün bir mimari biçime sahiptir (Kılıç Demircan ve Ünay, 2022, s. 546). Orta Çağ'da bazı kaleler içinde su bulunan derin hendeklerle çevrilmiştir. Genellikle iç ve dış kale olarak birlikte inşa edilen kale duvarları taş veya tuğladan yapılmakta ve horasan harcıyla örülmektedir (Topçu, Canbaz ve Karanfil, 2005, s. 99-107; Kılıç, 2021, s. 123)¹.

Kale mimarisinin en önemli öğeleri burçlar veya kulelerdir. Kale burçları çok farklı şekillerde tasarlanabilmektedir. Bunlar genellikle birbirini görebilecek ve korunabilecek biçimde inşa edilmişlerdir. Depolar, sarnıçlar ve koğuşlar iç kalelerde bulunması gereken bölümlerdir (Küçüktağ, 2013, s. 15). Kentin asıl bölümünü oluşturan ve şehri çepeçevre saran dış kalelerde; meydanlar, mahalleler, çıkmaz sokaklar, çeşitli kamu yapıları, ulu câmi, vakıf kurumları ve çarşılar yer almaktadır (Kuban, 1968, s. 55; Boran ve Sözlü, 2013, s. 141).

Kaleler kullanımlarına göre farklı tiplere ve işlevlere sahiptir. Örneğin, kale-kent niteliğinde, büyük bir kenti içindeki çeşitli konutlarla birlikte ticari, askeri ve idari bölümleri birkaç aşamada çevreleyen geniş kapsamlı kaleler bunlardan bazılarıdır. Saldırı anında kent halkının sığınabildiği kaleler ile yalnızca saray ve yardımcılara ait kaleler, anayollar üzerine veya sınır boylarına belirli aralıklarla yerleştirilen savunma ve konaklama amaçlı kaleler ile gözetleme kulesi mahiyetinde karakol görevi üstlenen kaleler de bulunmaktadır (Yıldız, 2007, s. 13). Anadolu'daki ilk kale örneklerinin M.Ö. 5500'lü yıllarda Hacılar, M.Ö. 3600'lerde Soğuksutepe (Yumuktepe veya Yümüktepe) ve M.Ö. 3000-2000 yılları arasında Alişar ve Troia (I-VII) yerleşimleri üzerinde olduğu bilinmektedir (Eyice, 1974, s. 141; Ödekan, 1997, s. 932-933).

Anadolu kentlerindeki kaleler çoğunlukla ilk çağda Hitit, Frig, Lidya, İyon ve Urartu uygarlıkları tarafından kurulmuş ve tarih boyunca bölgeye hâkim olan çeşitli toplumlar tarafından imar edilmişlerdir. Anadolu'da var olmuş en eski medeniyetlerden Bizans'a, Bizans'tan Selçuklu'ya ve ardından Osmanlı'ya kadar pek çok devlet kendi bölgelerinde bulunan kaleleri kullanmıştır. Bunlar arasında özellikle Orta Çağ'da Bizans, Selçuklu, Ermeni, Haçlı, Gürcü, Memluk, Eyyubi, çeşitli Türk Beylikleri, Zengi, Akkoyunlu ve Karakoyunlular sıralanabilmektedir. Çeşitli kültürleri içinde barındıran bu devletler kendi kullanımları sırasında yıkılan veya tahrip olan kaleleri yeniden inşa veya tamir etmiş, yeni eklenen yapılarla kale mimarisinin zenginleşmesine katkı sağlamışlardır. Bunlar arasında surları, müstahkem mevkiileri ve günümüze kalabilmiş sağlam sur duvarlarıyla dikkat çeken Çimdin Kale, büyük

¹ Horasan harcı tuğla kırığı, kireç, su, çeşitli lifler ve katkıları kullanılarak hazırlanan, bağlayıcı ve taşıyıcı özelliğe sahip, harç veya siva olarak kullanılan bir malzemedir.

ölçüde göz ardı edilmiş ve üzerinde henüz arkeolojik bir kazı çalışması yapılmamış bir Orta Çağ kalesidir.

Sabahtân (Shabakhtan) Bölgesi ve Çimdin Kale'nin Konumu

Sabahtân (Shabakhtan), Urfa ve Harran'ın doğusundaki Tektek Dağları ile Viranşehir çevresindeki alanı kapsayan bölgenin Orta Çağ'daki (11.-14. yüzyıl) Arapça ismidir (Murray, 1993, s. 161; Murray, 1997, s. 153). Bu bölge Anadolu'dan güneye doğru inen, Fırat Nehri'nin doğusundan kuzeyine uzanan ve kireçtaşı özelliği gösteren oldukça geniş bir arazidir (Murray, 1993, s. 161). Sabahtân, 12. ve 13. yüzyıllarda kısa bir süre Edessa Kontluğu'nun eline geçmiş ve 1144'te İmâdüddin Zengî (İmad al-Din Zengi)'nin yönetimi altına girmiştir. İmâdüddin Zengî'nin ölümünden sonra bölge, Diyarbakır Artukluları ve ardından Mardin Artukluları tarafından ele geçirilmiştir. Daha sonra Eyyubiler, ardından Harezmsahlar ve Moğollar, son olarak 13. yüzyılın sonunda tekrar Artuklular tarafından yönetilmiştir (Murray, 1997, s. 153-154). Memlukler ve Moğolların 13. yüzyılın sonlarında bu bölgede savaştıkları bilinmektedir (Sinclair, 1990, s. 183-191). Ayrıca ana dini merkezi Harran'da bulunan ve Harran'da 11. yüzyıl sonuna kadar yaşamış olan Sabiiler², 13. yüzyıla kadar Sabahtân'da da önemli bir topluluk olarak yaşamışlardır. Muhtemelen bu dönemde burada yaşayan insanların çoğu Moğol istilaları sonucu bölgeyi terk etmiştir. 18. yüzyılda yaşayan kalıcı yerleşimcilerin göçleri ise bölgedeki Bedevi akınlarına bağlanmaktadır (Sinclair, 1990, s. 181).

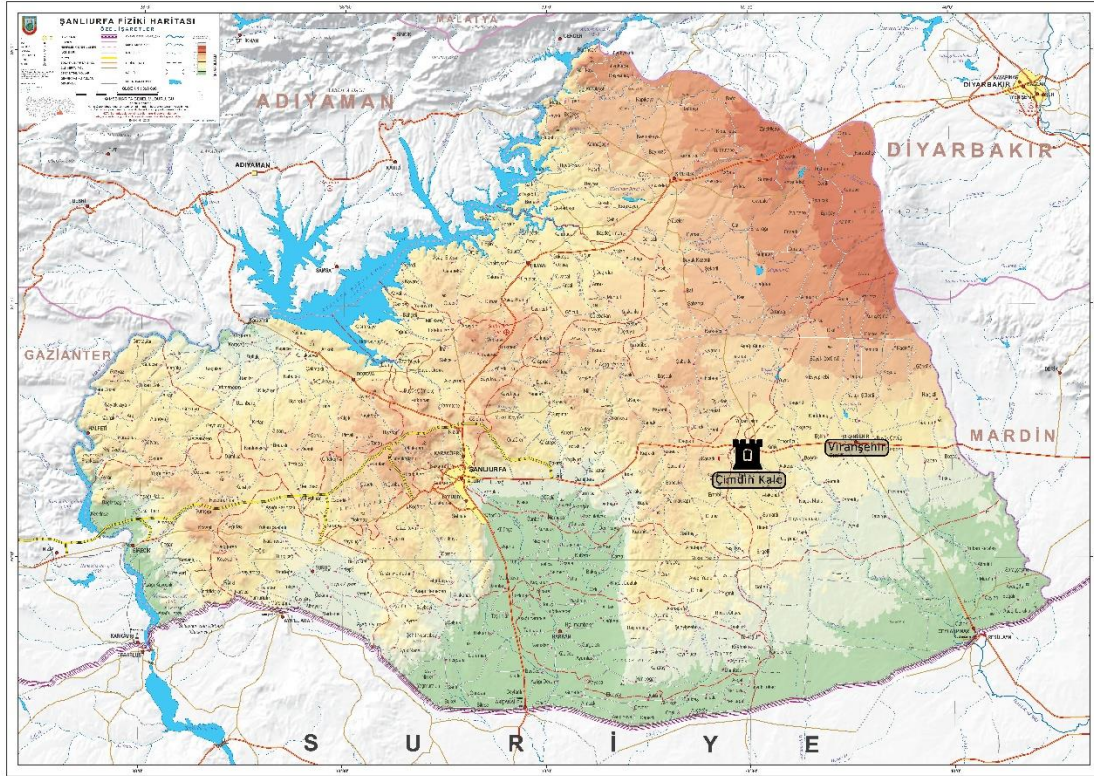
Sabahtân bölgesinde bulunan, İbn Nazîf'in 1234 tarihli "et-Târîhu'l-Manşûrî", İbnü'l-Atir'in "El-Kamil fi't-ta'rîh" adlı eserinde (Murray, 1993, s. 163) ve el-Mekîn'in "İbnü'l-Amid" adlı eserinde (Eddé, 1994, s. 43) adından sıklıkla "Jumlayn", "Jumulin" veya "Cemlin" olarak bahsedilen Çimdin Kale, Şanlıurfa-Mardin ana yolunun 2 km güneyinde, Şanlıurfa'nın yaklaşık 66 km doğusunda, Tektek Dağı'nın kuzeydoğu tarafında bir noktadaki Eski Kale Köyü'nde yer almaktadır (Şekil: 1-2). Konumu itibarıyla Karahantepe'ye 16,52 km, Soğmatar'a 21,86 km ve Taşlıtepe'ye 28,44 km, Viranşehir'e 31 km ve Harran'a 65 km uzaklıktadır.

Türkçe ismiyle "Çimdin, Çemdin, Çemdine, Şemdin Kalesi veya Eski Kale" olarak anılan kale, 19. yüzyıl sonunda ve 20. yüzyıl başında E. Sachau tarafından "Gara Djemlin" (Sauchau, 1883, s. 225) ve M. Von Oppenheim tarafından "Qalat Shamdin" olarak anılmıştır (Von Oppenheim, 1909, s. 62). Von Oppenheim 1899'da Çimdin Kale'ye yaptığı ziyaretler sırasında fotoğraf paylaşmamış, fakat mimariden kısaca bahsederek bulduğu epigrafik verileri kayıt altına almıştır (Von Oppenheim, 1909, s. 62-63; Murray, 1993, s. 162). S. Guyer, 1910-11 yıllarında Halep'ten Samarra'ya yaptığı bir yolculuk sırasında burayı görmüş ve yalnızca bir harita paylaşmıştır (Guyer, 1916, s. 299-301).

1947 yılında A. Dönmez ve W. Brice tarafından Viranşehir'de yüzey araştırmaları yapılmış, ancak bu araştırmaların sonuçlarının paylaşıldığı çalışmada Çimdin Kale'ye hiç değinilmemiştir (Dönmez ve Brice, 1949, s. 44-58). D. S. Rice ve J. B. Segal ise bu bölgede gerçekleştirdikleri çeşitli yüzey araştırmalarından sadece birinde kaleye atıf yapmıştır (Rice ve Segal, 1957, s. 6). 1999 yılında E. Ay, bölge

eki yüzey araştırmalarını genişletmiş, höyüklerin sayısını arttırarak isimlerini paylaşmış ancak, kale ve çevresinden yine bahsedilmemiştir (Ay, 1999, 46-47). Neolitik dönemle sınırlandırılan bu çalışmalarda kalenin adına ve kaleyle ilgili bilgilere rastlanamamaktadır.

² Harran'da Sin kültürüne bağlı geleneklerden gelen ay ve gezegenlere tapan paganlar.

Şekil 1: Çimdin Kale'nin konumu (MSB Harita Genel Müdürlüğü'nden)

(<https://www.harita.gov.tr/urun/sanliurfa-fiziki-il-haritasi/330>) (10.04.2025)

1993'te geniş bir perspektifle ele alınan ve yayınlanan D. W. Morray'a ait çalışmada Çimdin Kale'nin ihmal edilmesinin nedenlerinden biri kalenin ismiyle ilgili belirsizliklere bağlanmıştır (Morray, 1993, s. 162). Gerçekten de bu kale yerli ve yabancı araştırmacılar tarafından yıllarca ihmal edilmiştir. Morray'a katılarak, bunun sebebinin kalenin gerçek ismiyle ilgili olduğu söylenebilir. Çalışmamızda ulaşılabilen bilimsel yayınlarda Çimdin, Çemdin veya Eski Kale olarak anılan yapıyla ilgili hiçbir veriye ulaşılamamaktadır. Ancak uzun ve daha detaylı bir araştırma sonucunda bu kalenin aslında "Jumlayn" olarak çeşitli kaynaklarda geçtiği fark edilmektedir. Bunlardan ilki ve belki de en önemlisi 13. yüzyıl Kuzey Mezopotamyalı devlet adamı İbn Nazif el- Hamevî tarafından kaleme alınmış olan "al-Ta'rih al-Mansûri"dir. Eser metninde dört kez kalenin adının geçtiği, böylelikle İbn Nazif'in kendisinin burayı bildiği ya da duymuş olduğu düşünülmektedir (Morray, 1993, s. 162). Morray, el yazması eserin kalenin bulunduğu bölgede yaşanan olaylarla çağdaş olduğunu ve buna bağlı olarak kale için kullandığı ismin yani "Jumlayn"ın doğruluğunu bu şekilde desteklenmektedir (Morray, 1993, s. 163). Bu kelimeye benzer sözcüklerin, hecelerin veya harflerin ayrıca İbnü'l-Atir'in "el-Kâmil fi't-ta'rih" baskısında ve İbn Şeddâd'ın "el-A'lâk el-hatîra"sının 3. bölümünün 1. kısmının matbu baskısında geçtiğini ifade etmektedir (Morray, 1993, s. 163). Böylece Çimdin Kale'nin - en azından Orta Çağ'daki (11.-14. yüzyıl) - orijinal isminin Jumlayn olduğu anlaşılmaktadır.

Şekil 2: Çimdin Kale'nin üstten görünüşü (MSB Harita Genel Müdürlüğü'nden) (24.07.2024)³

Tarihsel Arka Plan

Mezopotamya Havzası içerisinde yer alan Viranşehir, İpek Yolu'na bağlanan bir noktada olması nedeniyle tarih boyunca bu bölgedeki ticaretin devamlılık sağladığı önemli bir kent olmuştur. Pek çok şehir gibi istila ve savaşlarla tahribata uğramış olsa da verimli toprakları, iklimi ve ticaret yolu bağlantı güzergâhlarına yakınlığı burasının zaman içinde gelişmesini sağlamıştır (Güzel, 2009, s. 110-112). Viranşehir çevresindeki tarihi yerleşimler ve pek çok höyük Neolitik, Kalkolitik ve Tunç devirlerine ait zengin bir kültür birikimini ifade etmektedir. Viranşehir'deki en eski arkeolojik sit alanının ise Akkese (Hanefiş) Mahallesi'nin güneyindeki Sefertepe Neolitik yerleşmesi olduğu bilinmektedir (Kaplan, 2020, s. 438-439).

Çimdin Kale'nin bulunduğu Sabahtân bölgesi de şüphesiz Geç Antik Çağ'a kadar inen daha erken dönemlerde kullanılmıştır. Gerek kalenin tarihi geçmişi gerek konumu hasebiyle

³ MSB Harita Genel Müdürlüğü'nden gerekli ortogörüntüye ulaşan ve hızlıca tarafıma ileten Dr. Altan Yılmaz'a çok teşekkür ederim.

Orta Çağ'da burasının önemi vurgulansa da tarihi coğrafyayla ilgili Arapça kaynakların Çimdin Kale'ye atıfta bulunduğu dönem yalnızca Orta Çağ ile sınırlandırılmamalıdır. Verimli ve oldukça geniş bir ovanın ortasında yükselen kalenin Eski Çağlarda da kullanılmış olabileceği oldukça muhtemeldir.

11. yüzyılın ortalarında Çimdin Kale'nin güneybatısındaki Harran Numeyriler, daha batıdaki Edessa (Urfa) ise Bizans İmparatorluğu tarafından yönetilmektedir. Yüzyılın sonlarına doğru Edessa, sırasıyla Ermeniler ve Selçukluların idaresine geçmiştir. Bu dönemde Franklar Edessa'yı sık sık işgal etmişlerdir. Selçuklular önce Diyarbakır Artuklularını, daha sonra da Musul'daki Zengileri himayesi altına almış, bu arada Musul valisi İmâdüddin Zengî ise 1144 yılında Edessa'yı Franklardan geri almıştır. 12. yüzyılın ikinci yarısı ve sonraki yüzyılın ilk yarısı boyunca Eyyubiler Harran, Silvan ve Diyarbakır da dâhil olmak üzere birçok merkeze hâkim olmuşlardır. 12. yüzyılın sonlarına doğru Moğol istilasını yaşayan bu bölgeler daha sonra batıdan gelen Mısır Memlukleri'nin eline geçmiştir (Murray, 1993, s. 164; Sinclair, 1990, s. 201).

Konu ile ilgili en erken tarihli yazılı kaynaklar Sabahtân bölgesinin 12. ve 13. yüzyıllarda sık sık el değiştirdiği, 1144'te İmâdüddin Zengî'nin yönetimine girdiği, ardından Diyarbakır ve Mardin Artukluları, daha sonra Eyyubiler, Harezmsahlar ve Moğollar tarafından idare edilerek 13. yüzyılın sonunda yeniden Artuklular tarafından yönetildiği konusunda ortak bilgilere sahiptir. Bu kaynaklardan en önemlileri Edessalı Mateos veya Urfalı Mateos (1070-1137) ile Suriyeli Michael'e (1126-1199) aittir. Çimdin Kale'nin konumu ve tarihinin ayrıntıları ise Suriyeli bir yazar ve saray mensubu olan İzzeddin İbn Şeddâd'ın (1217-1285) eserinde geçmektedir. İbn Şeddâd, Jumlayn ve el-Muvazzar/Tell-Mavzen (Viranşehir) adında iki kaleden bahsetmiştir. Bu kaleler Franklar Urfa'yı işgal edene kadar Diyar-ı Mudar (Cezire'nin batı kısmı) denilen bölgeyi yönetenlere aittir. Diyarbakır Artukluları buraya gelene kadar Frankların elinde kalan kaleler 1141 yılından 1144'e kadar Artuklular'ın ve 1144'te Zengiler'in kontrolüne geçmiştir. Bu arada Musul'lu yazar İbnü'l-Atir (1160-1233) ise 1144 yılındaki olayları yazarken, Zengiler'in bu kaleleri Artuklular'ın elinden değil, Franklar'ın elinden aldığını belirtmiştir. Kaleler arasında yine Çimdin Kale ve el-Muvazzar/Tell Mavzen (Viranşehir) yer almaktadır (Rey, 1883, s. 208; Sinclair, 1990, s. 207-208). Bu doğrultuda I. Demirkent, Zengiler'in 1139 yılından itibaren Urfa Kontluğu'nun doğusunda ve kuzeyinde yer alan birçok kaleyi itaati altına almaya başladığından, 1143 yılında ise kontluğa bağlı Cemlin, el-Muvazzir, Tell-Mavzen (Viranşehir) gibi Sabahtân kalelerini kuşattığından bahsetmektedir (Demirkent, 1989, s.172). A. Ekinci ve K. Paydaş, Zengiler'in bu kaleler dışında Hanin, Fimlin, Hamima ve Tanza gibi merkezleri de ele geçirildiğini belirtmektedir (Ekinci ve Paydaş, 2008, s. 215)⁴. 12. yüzyılın sonuna kadar Zengiler'in baskın bir hâkimiyeti olduğu bilirse de Zengi'nin ölümü üzerine Artuklular Çimdin Kale ve Viranşehir'i geri almışlardır. Kaleler Melik el-Âdil'in oğlu Melik el-Eşref tarafından alınıp Harran'ın yetkisi altına verilmeye kadar Artuklular'ın elinde kalmıştır (Murray, 1993, s. 165-166).

İbnü'l-Atir, 1200 yılında Eyyubiler döneminde Selahaddin Eyyubi'nin iki oğlu el-Melik el-Zâhir (Halep hükümdarı) ve kardeşi el-Melik el-Efdal, amcaları el-Âdil ile bir anlaşma yoluyla barıştığından da bahsetmiştir. Bu anlaşmaya göre el-Zâhir, Menbic (Münbiç), Afâmiyye/Famiyyah (Qalaat al-Madiq), Kafartab (Kafr Tab veya Capharda) ve el-Ma'arra

⁴ Demirkent, Ekinci ve Paydaş'ın Sabahtân kaleleri arasında bahsettiği Cemlin Kalesi, İbnü'l-Atir'in "al-Kâmil fi'l-Ta'rih"inde Cumleyn olarak geçmiş olmalıdır (Murray, 1993, s. 163). Cemlin adı ayrıca B. Küçüksipahioğlu'nun bir çalışmasında aynen tekrarlanmaktadır (Küçüksipahioğlu, 2014, s. 90).

(Maarat al-Numan)'yı alırken; el-Efdal ise Sümeysât (Samsat), Kal'at Necm (?), Serûc, Ra's' Ayn (Resulayn) ve Jumlayn'ı almıştır (Murray, 1993, s. 166). Halepli yazar İbnü'l-Adîm (1192-1262) 1201 yılında Melik el Âdil'in Melik el-Efdal'a; Shabahtan, Jumlayn, el-Muvazzar (Viranşehir), Kal'atü's-Sinn (Suriye Homs/Humus'ta eski bir kale) ve Sümeysât (Samsat)'ı verdiğini belirtmektedir. Öte yandan el-Melik el- Kâmil, 1295 yılında el-Muvazzar ve Jumlayn bölgelerini el-Melik el-Eşref'e vermiştir. Bu dönemde el-Melik el-Eşref aynı zamanda Harran, el-Ruha (Urfa), Meyyâfârikîn (Silvan) ve Ahlat bölgelerini yönetmektedir. İbn Şeddâd'ın verdiği bilgilere göre, el-Eşref bu kaleleri ele geçirdikten sonra ve buralar Moğollar tarafından işgal edilene kadar Harran tarafından yönetilmiştir (Murray, 1993, s. 167). Bu süreçlerden sonra Çimdin Kale'nin Memlukler ve Akkoyunlular tarafından kullanıldığı da belirtilmektedir (Şeşen, 1996, s. 27-29; Demir, 2008, s. 153).

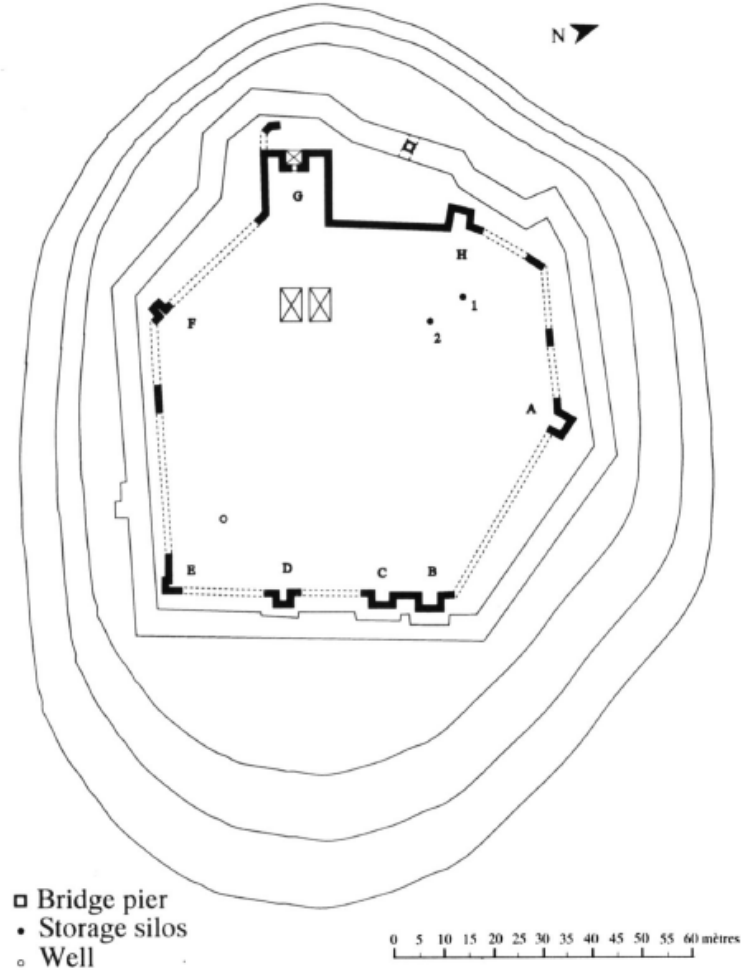
Mimari Özellikler

Savunma ve konaklama amaçlı inşa edildiği düşünülen (Kürkçüoğlu, 2000, s. 71-72) Çimdin Kale kayalık bir tepe üzerine bulunmaktadır (Şekil: 3). Yalnızca iç kaleden oluşan kalenin etrafı, genişliği 3-6 m arasında değişen ve fazla derin olmayan kayaya oyulmuş bir hendekle çevrilidir. Bu derinlik kalenin batı tarafında 15 m, doğu tarafında ise 8 m civarındadır. Kuzey ve güneydeki derinlikler bu rakamlar arasında değişmekte ve genel olarak doğudan batıya doğru artmaktadır (Murray, 1993, s. 184)⁵. Hendeğin güneydoğu kısımda korunmuş olduğu izlenmektedir ancak, özellikle doğuda ve kuzeydoğu köşede meydana gelen çökmeler nedeniyle bozulmalar mevcuttur. Kalenin zemini kayalıktır ve en alt katlarda kayaya oyulmuş galeriler, geçitler ve odalar bulunmaktadır. Kale duvarları ve burçlar zemindeki kaya platformunun özelliklerine ve çevredeki arazinin yapısına göre şekillenmiştir. Düşey yüklere karşı dayanıklı olan ve perde duvar özelliği gösteren duvarlar eşit uzunlukta olmayan yedi kenara sahiptir. Bu hâliyle kale yedi kenarı olan çokgen bir plana sahiptir (Şekil: 4).

Şekil 3: Çimdin Kale'nin batıdan görünüşü (08.01.2021)

⁵ Kalede ve çevresinde yapılan yaklaşık olarak verilen ölçümler D. Murray'a ait taslak durumdaki bir kroki üzerinde gösterilmiştir.

Şekil 4: Çimdin Kale'nin planı (Murray, 1993, planche II)

Kaleye giriş kısmı incelendiğinde, girişin batıda ve oldukça dik eğimli bir alan üzerinde olduğu görülmektedir (Şekil: 5). Giriş çıkıntısının hemen önünde, duvara paralel olarak tasarlanmış ve hendekin iç kenarı boyunca kuzeye doğru uzanan bir dış duvar bulunmaktadır. Buradaki duvarlar arasında kalan kayalık hafifçe yükselerek girişi korunaklı hâle getirmektedir. Bu kapıya hendek üzerinde bulunabilecek bir köprü vasıtasıyla ulaşmanın mümkün olduğu düşünülmektedir (Murray, 1993, s. 170). Bu şekilde savunma sistemlerinden biri olarak hendeklerin tasarlandığı kalelerin benzerleri Çimdin Kale'ye yakın konumdaki Harran (Lloyd ve Brice, 1951, s. 77; Rice, 1952, s. 36) ve Urfa Kalesi'nde (Boran, 2006, s. 277; Tonghini, 2018, s. 616) görülmektedir. Asma bir köprüyle hendek üzerinden kaleye veya anıtsal girişe ulaşımın Harran ve Urfa dışında Halep Kalesi'nde de olduğu bilinmektedir (Boran ve Erdal, 2013, s. 117-140; Ayan ve Özen, 2017, s. 33-54; Kaya, 2023, s. 428).

Şekil 5: Çimdin Kale'nin batıdaki ana giriş kapısı (08.01.2021)

Kaleye girişi sağlayan kapı yaklaşık 13-14 m yüksekliğinde dar ve yüksek bir kemerle inşa edilmiş anıtsal bir görünüme sahiptir (Şekil: 6). 2013 yılında Çimdin Kale'nin batı kapısında yapılan kazı çalışmalarında kapının toprak altında kalan kısmı tamamen ortaya çıkartılmıştır (Üçdağ, 2015, s. 49). Böylece kapının her iki yanında taştan sekilere rastlanmış ve girişe 4 basamaklı merdivenle çıkıldığı anlaşılmıştır. Kapının iç genişliği 108 cm, yüksekliği 175 cm ve bulunduğu bölümün genişliği 285 cm olarak ölçülmüştür. Girişin hemen üstünde Roma'da yaygın biçimde kullanılan bir tabula ansata⁶ (46 x 16 cm.) yer almaktadır. Üzerinde herhangi bir yazıta veya süslemeye yer verilmeyen bu kitabe oldukça sadedir. Aynı tipte bir tabula ansata Harran Kalesi'nin güneydoğusundaki kulenin batısındaki duvarda aslan başı şeklindeki kabartmanın tam üzerinde de yer almaktadır. Çimdin Kale'yi çevreleyen surların ve burçların cepheleri kesme taştan inşa edilmiştir. Çift cidarlı olan duvarların iç kısmı moloz ve küçük taşlarla doldurulmuştur (Şekil: 7).

⁶ Antik Roma'da çeşitli kullanım alanı olan, dar kenarlarında fiyonk benzeri ekler bulunan dikdörtgen biçimli bir kitabeliktir.

Şekil 6: Çimdin Kale'nin giriş kapısı ve kapı üzerinde bulunan tabula ansata (Fotoğraf: İ. Aslan) (06.11.2024)

Şekil 7: Kalenin çift cidar duvar örgüsünden kalıntılar (08.01.2021)

Çimdin Kale, önemli bir noktada bulunduğu için tarihi süreç içinde birkaç defa el değiştirmiş, çeşitli dönemlerde burada hüküm süren milletler tarafından tamir edilmiş veya yeni ilavelerle genişletilmiştir. Bu izler kale duvarları ve burçlar üzerinde rahatlıkla görülebilmektedir. Kalede birbirini takip eden dört inşaat evresi göze çarpmaktadır. Bunlardan ilki, kalenin bulunduğu tepenin kayalık kısmında yapılan gözlemlerle açıklanmaktadır. Kayalık zeminden elde edilen veriler burasının ilk olarak Hristiyanlar tarafından kullanıldığını göstermektedir (Şekil: 8-9). Benzer buluntular yine Urfa Kalesi (Albayrak, 2017, s. 269-279) ve G. Bell tarafından tanımlanan ve Tektek Dağı'nın güney kesimindeki Geç Antik Çağ'a tarihlendirilen Qasr al-Banat ile Qasr'Antar yerleşimde görülmektedir (Bell, 1982, s. 150). Geç Antik Çağ ya da Erken Orta Çağ'a ait gibi görünen kayadan oyma mekânlardan sonra ikinci evreyi belirginleştirebilecek bazı verilere rastlanmaktadır. Kalenin bazı yerlerinde bulunan ve harçsız olarak yapılan farklı boyutlardaki kesme taşlar bunlardan bazılarıdır. Kesme taşlarla birlikte kayaya oyulmuş hendek de bu evreye ait olmalıdır (Şekil: 10-11).

Şekil 8: Kalenin kayalık zemini altındaki kayadan oyma mekânların üstten görünüşü (08.01.2021)

Şekil 9: Kalenin kayalık zemini altındaki kayadan oyma mekânların içten görünüşü (Fotoğraf İ. Aslan) (06.11.2024)

Şekil 10: Kalenin batı duvarı/G ve H arası (Fotoğraf İ. Aslan) (06.11.2024)

Şekil 11: Kaleyi çevreleyen hendekten bir görüntü (08.01.2021)

Üçüncü evre, yine çeşitli yerlerde bulunan ve farklı boyutlarda olan, kenarları işlenmiş bosajlı veya rustik tipte harçsız taş bloklar ile karakterize edilmektedir (Murray, 1993, s. 171). Bütün taş blok yüzeyinin derzden itibaren çıkıntı yaptığı durum kabarık (bosaj) olarak

adlandırılmaktadır (Saner, 1995, s. 32)⁷. Ayrıca “rustik bosajlı”, yani blok yüzeylerinin genellikle çekiç kullanılarak bir miktar işlenmiş olması olarak da bilinmektedir. Bunlar, Harran İç Kale’nin batı kulesinin etrafındaki benzer örneklerle bakılarak 12. yüzyıl sonları veya 13. yüzyıl başlarına tarihlendirilmektedir (Rice, 1952, plate I).

Son evrede kalenin geçici olarak kullanıldığına dair bazı kanıtlar bulunmaktadır. Örneğin güney kısımda kayaya oyulmuş bir deponun üzerinden geçilmekte ve duvarın dibinde, (Murray’a ait krokide belirtilen giriş (G) ve solunda kalan ilk burca (H) kadar olan düzlemde) kayaya oyulmuş yaklaşık 75 m yüksekliğinde, 50 m genişliğinde ve 25 m derinliğinde üç sivri kemerli niş bulunmaktadır. Bunların üzerinin çatıyla örtüldüğü ve burada kalan askerler için bir depolama alanı oluşturulduğu düşünülmektedir (Murray, 1993, s. 172). Nitekim 2013 yılı kalenin batı cephesi dış duvarında yapılan kazı çalışmalarında 3 x 3 m ve 2 x 1 m ebatlarında kesme taşlarla örülmüş odalar ortaya çıkartılmıştır. Bu mekânların kaleyi savunmak için tasarlandığı ve askerlerin gözetleme veya nöbet yerleri oldukları düşünülmektedir. 2013 yılındaki kazı çalışmaları sırasında bu alanda İslami Dönemlere ait çok sayıda seramik parçasına, bir sikke ve mancınık güllesine rastlanmıştır (Üçdağ, 2015, s. 49).

Kalenin üst katında, batı giriş hizasının karşısında kalan ve bugün de görülebilen sivri tonozla örtülü iki mekân dışında pek bir kalıntıya rastlanmamaktadır (Şekil: 12). Sarnıç izlenimi veren bu mekânların duvarlarının iç yüzeyi sıva ile kaplanmıştır ve zeminleriyle ilgili tespitler bugün için mümkün değildir. Sivri tonozlu mekânlar dışında güneydoğuda bir kuyu ve kuzeydoğuda iki tane depolama alanının olduğu anlaşılmaktadır (Şekil: 4).

Şekil 12: Sivri tonozla örtülü mekânlar (08.01.2021)

Kalenin alt katına giriş, Murray’ın planındaki giriş (G) burcu üzerindeki kapıdan değil, bu kapının hemen kuzeyindeki duvarın tabanından kayaya açılmış bir boşluktan

⁷ Kabarık veya çıkıntılı kelimesi, Fransızca’dan gelen “bossage” kelimesinin Türkçeye “bosaj” olarak uyarlanmasıyla oluşturulmuştur. Antik duvar örgüsünde dikdörtgenler prizması şeklinde yontulmuş taş blokların hafif dış bükey olarak düzenlenmiş ve işlenmiş ön yüzeylerini ifade etmektedir.

sağlanmaktadır. Burada tespit edilen üç mekândan ilki, kapı aralığını aşan herkesin girebileceği bir tür antre oluşturmaktadır. Mağarayı anımsatan ve yaklaşık 10 m karelik bir alanı oluşturan bu kısım G çıkıntısının duvarlarıyla kapatılmıştır. Mağaranın tavanında yer alan açıklığın, kalenin üst katına bir merdiven aracılığıyla çıkışı sağlayan erişim noktası olduğu veya hayvanlar için bir ahır ya da teçhizat konulan bir depo olduğu düşünülmektedir (Murray, 1993, s. 173). Bu alanın sağında tamamen kayadan oyulmuş, tavanı 5 m yüksekliğinde ve 8 metre karelik bir oda bulunmaktadır. Daha ileride ise girişle aynı seviyede olan daha büyük dikdörtgen bir mekân yer almaktadır. Tavanı diğer mekânlarla aynı yükseklikte olan oda yaklaşık 20 m uzunluğunda ve 8 m genişliğindedir. Burası merkezi bir nef ve her biri zeminden yükselen kaya duvara dayanan 7 sütunlu bir kemer ile merkezi neften ayrılan eşit olmayan genişlikteki iki koridordan oluşmaktadır. Sütunlar kaya tavanla bitişiktir. Soldaki koridor veya nef sağdakinden daha geniştir ve kuzeybatı köşesinde bir girişe ait izler mevcuttur. Bu odadaki düzen bir bazilikayı andırmaktadır. Murray, benzer bir yapının Mardin yakınlarındaki Rabat Kalesi'nde tespit edilen bazilikada tekrarlandığından bahsetmektedir. Ayrıca bu odalarda hipoje ile ilişkilendirilen mezar nişlerine rastlamadığı için, sonraki kullanım izlerini de takip ederek, burasının malzeme sağlamak amacıyla genişletilmiş olabileceğini ifade etmektedir (Murray, 1993, s. 174)⁸.

Kalenin batı tarafındaki taş bloklar 1 m uzunluğunda, 45 m derinliğinde ve 60 m genişliğindedir. Tek tipte olduğu anlaşılan taşların araları oldukça gevşektir ve harç kullanılmamıştır. Giriş burcunun güney kanadında, batı taraftaki kesme taş işçiliğinin aksine, birkaç kaplama taş bloğun olduğu anlaşılmaktadır. Planda belirtilen A ve B bölgeleri arasındaki duvar hattının gerçek duvar örgüsü büyük ölçüde kaybolmuştur. B ve C bölgesi iki farklı yapı tarzındadır. B bölgesi 80 m uzunluğunda, 40 m genişliğinde ve 30 m derinliğinde oldukça sıkı, harçsız ara boşluklara sahip kakma blok taşlardan inşa edilmiştir. C bölgesi ise, A bölgesi duvar örgü tekniğiyle aynı özellikler göstermektedir ve buradaki bazı blokların çıkıntıları A bölgesine göre daha belirgindir. C bölgesinde aynı döneme ait farklı bir duvar işçiliği de kullanılmıştır. Bunlar dışında B burcu gibi kesme taştan örülen D burcu, kaba yontu taşla kaplanmıştır ve daha geç bir dönemde onarılmış olmalıdır. E hizasında mevcut kalan küçük bir duvarın benzer şekilde kesme taştan inşa edildiği anlaşılmaktadır.

Şekil 13: Bosajlı veya rustik tipte duvar kalıntısı (08.01.2021)

⁸ Murray'ın 1980'li yıllarda gözlemlediği bu mekânlara günümüzde ulaşım sağlanamamıştır.

Dördüncü evreye ait kesme taştan eserlerde meydana gelen hasarların onarımı, daha sonraki evrede genellikle rustik tarzda gerçekleştirilmektedir (Murray, 1993, s. 175). Çimdin Kale'deki taş örüntüsü de benzer şekilde tamamlanmıştır. Kalenin dış duvarı iç duvarla aynı zamanda ya da daha sonra inşa edilmiş olmalıdır. Özellikle doğu kısımdaki dış duvarın asıl inşa edildiği tarihten daha sonraki bir dönemle rustik tarzda örüldüğü görülmektedir (Şekil: 13). Çimdin Kale'de görülen etrafı düzlenmiş, ortası kabarık taş işçiliği yani bosajlı veya rustik tarzdaki duvar işçiliği, Harran İç Kale (Rice, 1952, s. 36-84), Urfa Kalesi (Boran, 2006, s. 277), Birecik Kalesi (Streck, 1979, s. 629-632), Ceyhan Yılan Kale (Boran ve Sözlü, 2013, s. 140-154), Adıyaman Kâhta Kalesi (Hellenkemper, 2012, s. 266-276; Şancı, 2010, s. 305-318), Gaziantep İç Kale (Boran, 2006, s. 878) ve Bosra İç Kale'deki (Aalund, 1991, s. 44-57) duvar işçiliğiyle paralellik göstermektedir.

Çimdin Kale'nin onarımları ile ilgili evreler Eyyubi dönemine ait olmalıdır. Eyyubiler 1183 ile 1260 yılları arasında bu bölgede egemenlik sağlamışlardır. Bununla birlikte İbnü'l-Atir'e göre Frankların burada kısa süreli bir hâkimiyeti olmuştur. Ancak Edessa 1144'te Zengilerin eline geçtikten sonra Franklar tarafından bir daha geri alınamamıştır. Dolayısıyla Franklar'a ait izler olması pek olası değildir. Ayrıca yakınlardaki Harran İç Kale'nin batı kulesindeki rustik taş duvar üslubunun Çimdin Kale'de de görülmesi Eyyubi dönemi için bazı kanıtlar sunmaktadır (Mitchell, 1983, s. 321)⁹. Yine de Çimdin Kale'deki kesme taş kullanımının rustik taştan önce geldiğini ve bu noktada Harran örneğinden ayrıldığını belirtmek gereklidir (Murray, 1993, s. 176). Bununla birlikte kalenin duvarları ile bugün toprak altında kalan son evre yapılarının önemli bir kısmının, 1272-1394, 1404-1505 ve 1517 tarihleri arasında bu bölgeye üç kez hâkim olduğu bilinen Memlukler tarafından tamir edildiği ve kullanıldığı da düşünülmektedir (Kürkçüoğlu, 2000, s. 71-72; Kürkçüoğlu, Akalın, Kürkçüoğlu ve Güler, 2002, s. 137; Boran ve Sözlü, 2013, s. 144).

Kalede birbiriyle ilgisi olmayan Arapça dört ayrı kitabeden bahsedilmektedir. Bunlardan biri sadece “el-mülk li-Allah” (Hâkimiyet Allah'ındır) kelimelerinden oluşmaktadır ve Murray'ın planına göre H çıkıntısının kuzey tarafına yerleştirilmiş tek bir taş üzerinde yer almaktadır (Şekil: 14). Bu yazıt B. Üçdağ'ın 2013 yılında kalede yaptığı kurtarma kazıları sırasında da fark edilmiş ve “el mali lillah...” (Egemenlik Allah'ındır) şeklinde çevrilmiştir (Üçdağ, 2015, s. 48).

Şekil 14: H burcunun kuzey duvarındaki yazıt (Fotoğraf: İ. Aslan) (06.01.2024)

⁹ Harran İç Kale batı kulesinin yeniden inşası muhtemelen el-Melik el-Âdil dönemine aittir.

المُلْكُ لِلَّهِ

El-mülk li-Allah

Diğer yazıt G burcunun giriş lentosunu örten kemerin hemen üzerinde bulunmaktadır (Şekil: 15). Bu kitabelerden ikisi Von Oppenheim tarafından kaydedilmiştir (Von Oppenheim, 1913, s. 62-63). Von Oppenheim yazıtı şu şekilde vermiştir:

Şekil 15: Batıdaki ana giriş lentosu üzerindeki yazıt (Fotoğraf: İ. Aslan) (06.01.2024)

مِمَّا أَمَرَ بِإِنشَائِهَا هَذِهِ الْقَلْعَةُ . . . سَعْدًا (لَدِينِ؟) مُحَمَّدًا (بَنِ؟) حَسَنًا

Mimma emere bi-inşai hazihi'l-kal'ati (...)

Sa'ad (üd-din) Muhammed (bin) Hasan

Kitâbede, “bu kalenin inşasını Hasan (oğlu) Saa(eddin) Muhammed (...) emretti” ifadesinin geçtiğini ve kitabenin tarihinin olmadığını belirten M. Karataş, Von Oppenheim’ı aynen tekrar etmektedir (Karataş, 2012, s. 460). Ancak, Morray bu kitabenin okunuşunun Von Oppenheim’dan farklı bir biçimde olması gerektiğini ileri sürmüş ve okunuşu şu şekilde önermiştir (Morray, 1993, s. 178):

مِمَّا أَمَرَ بِإِطْلَاقِ مَوْئِنَةِ الْحَنْظَلَةِ

Mimma emera bi-itlaki münete'l-hintati

Bunun anlamı, “(Falancanın) buğday vergisinin kaldırılmasını emretmesi” şeklinde açığa çıkmaktadır. Morray, Von Oppenheim’in okumasını mantıklı bulsa da kendi önerdiği okumanın hem yazıtın görünüşüne uyduğunu hem de “mu’na” kelimesinin burada ödenecek bir vergi veya haraç anlamına geldiğini açıklamaktadır. İlaveten, bu yazıttan böyle bir anlam çıktığı için yapının dokusuyla olan uyumsuzluğundan, hatta ana girişin üzerinde doğal olarak bir inşaat ya da onarım kaydı bulunması gerektiğini belirtmektedir. Buradan hareketle, bu tür yazıtların yersiz bir şekilde yapılarda ön plana çıkan yerlere yerleştirildiğine dair kanıtlar sunmaya çalışmıştır. Örneğin Mardin Ulu Cami’nin doğu girişinin üzerinde koyun kellesi vergisini kaldıran bir yazıttan bahsetmiş ve bunların hükümdarın cömertliğini göstermek veya onun sözüne sadık kalmak için uygulanan bir taktik olarak görülmesi gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca kitabeyi hazırlayan kişinin kitabe alanını doğru kullanamamasına ve Von Oppenheim’in kaleyi ziyareti sırasında kapı üzerinde kitabeye ek bazı kelimelerin de olabileceğine vurgu yaparak, kitabenin en nihayetinde “Sa’deddin Muhammed b. Hasan’ın buğday vergisinin kaldırılmasını emretmesi” şeklinde çevrilmesi gerektiğini açıklamıştır (Morray, 1993, s. 178-180).

Çimdin Kale’nin batı girişinde üç satırdan oluşan başka bir yazıt bulunmaktadır (Şekil: 16). Bu yazıt G burcunun kuzey iç duvarında, bitişikteki kapının lentosunun alt kenarı hizasından yaklaşık 60 cm aşağıda yer almaktadır. Von Oppenheim bu yazıttan hiç bahsetmemiştir, dolayısıyla o dönemde kapının bu kısmının toprakla örtülü olması muhtemeldir. Kalın ve köşeli harflerle oluşturulan buradaki kitabede kufi yazı kullanılmış ve

taşa çizilmiş bir çizgi ile çerçevelenmiştir. Yazıt şu şekilde okunmaktadır (Murray, 1993, s. 181; Kaya, 2023, s. 427):

Şekil 16: G burcunun kuzey iç duvarında yer alan yazıt (Fotoğraf İ. Aslan) (06.01.2024)

بسم الله الرحمن الرحيم [هو الله الذي لا إله إلا هو]

الملك الغازي الظاهر ...]

الملك الظاهر بن الملك

Hâlim ve Rahim olan Allah'ın adıyla. [O, kendisinden başka hiçbir ilah olmayan Allah'tır]
el-Malik el- Gâzî el-Zâhir [...
el-Malik el-Zâhir b. el-Malik

Bu yazıt A. Demir ve B. Üçdağ tarafından “Allahu la ilahe illa hu...”, “el-Melik el Kuddusi...”, “La ilahe illallah Muhammeden resulallah” şeklinde okunmuştur (Demir, 2008, s. 154; Üçdağ, 2015, s. 48). Yazıtta göre Çimdin Kale'nin Eyyubi hanedanı el-Melikü'z-Zâhir Gâzî b. Salâhiddîn Yûsuf b. Eyyûb tarafından 1193 ile 1216 yılları arasında inşa ettirilmiş olabileceği düşünülmektedir (Demir, 2008, s. 154; Üçdağ, 2015, s. 48; Kaya, 2023, s. 430). Ancak önceden de belirtildiği üzere, el-Efdal'in oğlu el-Melik el-Müeyyid Nâsir ed-Dîn Muhammed'in naibi olarak hareket ederken, Sumeysât'ı (Samsat), Çimdin Kale karşılığında el-Melik el-Kâmil'e bırakmıştır ve bu işlem 1234 yılında gerçekleşmiştir. Ayrıca ana kapının üzerinde kitabe için müsait bir yer varken burası boş bırakılmış ve bahsedilen kitabe için yan duvar kullanılmıştır. Dolayısıyla bu kitabenin kalenin daha sonraki onarımlarıyla ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Diğer kitabelerdeki yazı stilleri de göz önüne alındığında Çimdin Kale esasen 11. yüzyılın ortalarına kadar giden bir döneme ait olmalıdır (Murray, 1993, s. 177).

Sonuç

Güneydoğu Anadolu, jeopolitik konumu nedeniyle tarih boyunca önemli bir bölge olmuştur. Bu bölgenin özellikle İran, Anadolu, Suriye, Mısır ve Mezopotamya bölgesine yakın olması, çeşitli kültürlerle açık olmasına neden olmuş ve beraberinde uygarlıkların hâkimiyet sahası hâline gelmesini sağlamıştır. Bölgedeki en önemli yerleşim merkezlerinden biri olan Şanlıurfa, kadim tarihi ve kıymetli abideleri ile her geçen gün biraz daha ön plana çıkmakta ve bakir bölgeleriyle pek çok araştırmaya sahne olmaktadır. Şanlıurfa iline bağlı Viranşehir ilçesi ve bu ilçeye bağlı Eski Kale Köyü'nde bulunan Çimdin Kale de araştırılmayı bekleyen el değmemiş kale yerleşiminden yalnızca biridir.

Adından “Jumlayn Kalesi” olarak da bahsedilmesi gereken Çimdin Kale, Shabaktan bölgesiyle özdeşleştirilen Tektek Dağı tepelikleri üzerinde yükselmektedir. Tarihi geçmişi Geç

Antik Çağ'a kadar inen, Orta Çağ'da (11.-14. yüzyıl) bulunduğu bölgede önemli mücadelelere tanıklık etmiş bu muhkem kale, Zengi, Eyyubi ve Memluk devletlerinin Anadolu politikalarında tampon bölge görevi üstlenmiştir. Moğollar'ın Anadolu'yu yönetmek üzere el-Cezire bölgesine atanmaları, Türkmenlerin isyanları ve II. Beylikler döneminin başlaması Çimdin Kale'nin Zengi, Eyyubi, Artuklu ve Memlukler arasında yaşanan savaşlarda hâkimiyet sahalarından biri olmasına neden olmuştur.

Çimdin Kale, etrafı derin bir hendekle çevrili, çokgen planlı, çift cidar duvarları ve yuvarlak kemerli anıtsal giriş kapısıyla tek bir kaleden oluşmaktadır. Mevcut durumu ve kalıntıları incelendiğinde oldukça sade tasarlandığı anlaşılmaktadır. Çevresinde savunma için bir hendek bulunması yönünden Harran, Urfa ve Halep kaleleri ile benzerlik göstermektedir. Geç Antik Çağ ya da Erken Orta Çağ'a ait kayadan oyma yapıların üzerinde olması bakımından Urfa Kalesi, Qasr al-Banat ve Qasr'Antar ile benzerlik göstermektedir. Malzeme ve duvar örgüsü bakımından Harran İç Kale, Urfa Kalesi, Birecik Kalesi, Ceyhan Yılan Kale, Adıyaman Kâhta Kalesi, Gaziantep İç Kale ve Bosra İç Kale ile etkileşim içindedir.

Çimdin Kale'nin 11. yüzyıldan 14. yüzyıla kadar çeşitli dönemlerde tamir edilerek kullanıldığı, duvarlarda izlenen farklı teknikte ve üsluptaki kesme taşlardan anlaşılmaktadır. Ayrıca, kalenin muhtelif yerlerinde rastlanan Arapça yazıtlar bu yüzyıllar arasına yerleşmekte ancak, kesin olarak bir inşaa tarihi verememektedir. Bununla birlikte yalnızca özenle hazırlanmış ve oldukça yıpranmış bir kitabe el-Melikü'z-Zâhir Gâzî b. Salâhiddîn Yûsuf b. Eyyûb'un ismi geçmektedir. Kitabe için batıdaki ana giriş kapısı üzerinde müsait bir yer olmasına ve hatta boş bırakılmış bir tabula ansata bulunmasına rağmen, girişin kuzeyindeki bir yan duvarın kullanılmış olması ilginçtir. Bu durum, kalenin banisi ve tarihi hakkında bilgi içerdiği düşünülen kitabeyle şüpheyi yaklaştırmaya neden olmaktadır. Yine de bu kitabe, kalenin el-Melikü'z-Zâhir (1193-1216) döneminde tamir edildiğine işaret edebilmektedir. Bunun dışında, girişin hemen üzerinde gelişigüzel yazılmış başka bir kitabe ise "buğday vergisinin kaldırılması" ile ilgili bir yazı bulunmaktadır. Ana girişte kale ile ilgisi olmayan bu tür yazıtların bazen sembolik olduğuna dikkat çekerek, çevirileri konusunda daha destekleyici kanıtlar elde etmenin gerekli olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla kalelerin tarihini, kale duvarlarında veya çevresinde tespit edilen yalnızca birkaç kitabeyle bağlamak ve bu kitabelerin çevirisini eksik yapmak yanlış bilgilerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Sonuç olarak, ikinci derece arkeolojik sit alanında olan kale günümüzde önemli ölçüde doğa ve insan tahribatıyla karşı karşıya kalmaktadır. Çimdin Kale veya Jumlayn Kalesi, bulunduğu bölge ve güzergâh ile birlikte korunması gereken, her alanda ayrıntılı olarak değerlendirilebilmesi için bilimsel kazı çalışmalarına ihtiyaç duyulan ve kültürel miras kapsamında topluma kazandırılması beklenen Orta Çağ yapılarından biridir. İleride bu kalede yapılacak yeni araştırmalar ve arkeolojik kazılar hakkında hiç bilinmeyenleri açığa çıkaracak, bilinenler hakkında ise daha fazla katkı sunacaktır.

Kaynakça

- Aalund, F. (1991). *Vernacular tradition and the Islamic architecture of Bosra*. (Unpublished Ph.D thesis). The Royal Academy of Fine Arts School of Architecture, Copenhagen.
- Albayrak, Y. (2017). Şanlıurfa Kale Eteği Nekropolü kaya mezarları. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 36, 269-279.
- Ay, E. (1999). *Yukarı Habur bölgesi iki Cırcıp Vadisi ve çevresinin arkeolojik araştırması*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ayan, N., Özen, F. (2017). Tarihsel süreç içinde Selçuklular devrinde Halep Kalesi. *Journal of Turkish Studies*, 12 (1), 33-54.

- Bell, G. (1982). *The churches and monasteries of the Tur'Abdin*. Mango, M. M. (Ed.). London: The Pindar Press.
- Boran, A. (2002). Türk sanatında kale mimarisi. *Türkler ansiklopedisi*. (Cilt 7, s. 876-892). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Boran, A. (2006). Orta Asya'dan Anadolu'ya Türk kaleleri. *Orta Asya'dan Anadolu'ya Türk sanatı ve kültürü Prof. Dr. Nejat Diyarbakirli'ye armağan* (s. 275-288). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Boran, A., Sözlü, H. (2013). Ceyhan Yılan Kale. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi (Prof. Dr. Hamza GÜNDOĞDU Armağanı)*, 6 (25), 140-154.
- Boran, A., Erdal, Z. (2013). Halep şehir dokusu ve vakıf eserleri. *Vakıf medeniyeti ve şehir sempozyumu* (Cilt 1, s. 117-140). Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Demir, A. (2008). *Urfa ve çevresi Eyyübiler tarihi*. İstanbul: Kent Işıkları Yayınları.
- Demirkent, I. (1989). Urfa Haçlı Kontluğu tarihine bir bakış (1098-1146). *Belleten*, 53 (206), 167-174.
- Dönmez, A., Brice, W. C. (1949). Distributions of early pottery of south east Turkey. *Iraq*, 11, 44-58.
- Eddé, A. M. (1994). *Al-Makīn Ibn al- 'Amīd, chronique des Ayyoubides (602-658/1205-6-1259-60)*. Paris: Académie des Inscriptions et Belles-Lettres.
- Ekinci, A., Paydaş, K. (2008). *Taş Devri'nden Osmanlı'ya Urfa tarihi*. Şanlıurfa: Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.
- Eyice, S. (1974). Kale. *Türk ansiklopedisi*. (Cilt 21, s. 137-148). Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Eyice, S. (2001). Kale. *TDV İslâm ansiklopedisi*. (Cilt 24, s. 234-242). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Guyer, S. (1916). Reisen in Mesopotamien - von Diyarbakir über Urfah nach Aintab. *Petermanns geographische mittheilungen*. (Zittern 62, s. 299-301). Almanya: Justus Perthes.
- Güzel, A. (2009). Tarih öncesi bir yerleşme olan Şanlıurfa'nın kuruluşuna etki eden coğrafi faktörler. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 19, 108-129.
- Hellenkemper, H. (2012). Ortaçağ'da Kommagene. *Fırat kıyısında tanrı krallar Kommagene'de yeni kazılar ve araştırmalar*. (s. 266-276). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Kaplan, F. (2020). Viranşehir'in (Şanlıurfa) kuruluş ve gelişmesinde etkili olan coğrafi faktörler. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (106), 432-456.
- Karataş, M. (2012). *Şanlıurfa ve ilçelerinde kitabeler*. Konya: Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.
- Kaya, N. (2023). *Émergence et développement de l'architecture Ayyoubide en Haute Mésopotamie (XII-XVème siècles): éléments pour une histoire architecturale, épigraphique et ornementale*. (Unpublished Ph.D Thesis). University of Paris I Panthéon-Sorbonne, Paris.
- Kılıç, İ. (2021). Horasan harcında yumurta akı kullanımının incelenmesi. *Kırklareli Üniversitesi Mühendislik ve Fen Bilimleri Dergisi*, 7 (1), 122-134.
- Kılıç Demircan, R., Ünay, A. İ. (2022). Büyük kütleli tarihi kale ve sur duvarlarının çevresel etkiler altında yapısal dengelerinin analitik yöntemlerle değerlendirilmesi. *Politeknik Dergisi*, 25 (2), 545-555.
- Kuban, D. (1968). Anadolu-Türk şehri tarihi gelişmesi sosyal ve fiziki özellikleri üzerinde bazı gelişmeler. *Vakıflar Dergisi*, 7, 53-76.
- Küçüksipahioğlu, B. (2014). Mosul and Aleppo governor Imad Al-Din Zangi's fight against the Crusaders. *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1 (2), 79-96.

- Küçüktağ, S. (2013). *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'ne göre doğu ve güneydoğu Anadolu'daki bazı kaleler ve diğer kaynaklarla mukayeseli incelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Kürkçüoğlu, A. C. (2000). *Harran yolların bulunduğu kent*. Ankara: Şanlıurfa Valiliği Kültür Yayınları.
- Kürkçüoğlu, A. C., Akalın, M., Kürkçüoğlu, S., Güler S. E. (2002). *Şanlıurfa uygarlığın doğduğu şehir*. Ankara: Şurkav Yayınları.
- Lloyd, S., Brice, W. (1951). Harran. *Anatolian Studies*, 1, 77-111.
- Mitchell, S. (1983). *Armies and frontiers in Roman and Byzantine Anatolia*. Oxford: British Archaeological Reports Oxford Ltd.
- Murray, D. W. (1993). Qal'at Jumlayn a fortress of Sabahtan. *Bulletin d'études orientales*, 45, 161-182.
- Murray, D. W. (1997). Shabakhtân. *The encyclopaedia of Islam*. (Volume IX, s. 153-154) Leiden: Brill.
- Ödekan, A. (1997). Kale. *Eczacıbaşı sanat ansiklopedisi*. (Cilt 2, s. 932-933). İstanbul: Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları.
- Rey, E. (1883). *Les colonies franques de Syrie aux XII et XIII siècles*. Paris: Picard.
- Rice, D. S. (1952). Medieval Harrân: studies on its topography and monuments I. *Anatolian Studies*, 2, 36-84.
- Rice, D. S., Segal, J. B. (1957). *Annual report of management and of the director for 1956*. *Anatolian Studies*, 7, 3-13.
- Saner, T. (1995). *İyonya ve Karya'da Hellenistik duvar örgüsü*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Sauchau, E. (1883). *Reise in Syrien und Mesopotamien*. Leipzig: F. A. Brockhaus.
- Sinclair, T. A. (1990). *Eastern Turkey: An architectural and archaeological survey*. Volume IV. London: The Pindar Press.
- Streck, M. (1979). Birecik. *İslâm ansiklopedisi*. (Cilt 2, s. 629-632). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Şancı, F. (2010). Adıyaman ilinin kültürel varlıklarının turizme kazandırılabilirliği (Yeni Kale örneği). II. *Ulusal medeniyetler kavşağı Adıyaman sempozyumu güneşe yürümek* (s. 305-318). İstanbul: Adıyamanlılar Vakfı Yayınları.
- Şeşen, R. (1996). *Harran tarihi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Tonghini, C. (2018). The citadel of Sanliurfa and the evolution of Muslim military architecture. Bernardini, M. ve Taddei, A. (Ed.). *15th international congress of Turkish art* (s. 615-751). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Topçu, İ. B., Canbaz, M., Karanfil, H. (2005). Horasan harç ve betonunun özellikleri. *Yapı mekaniği semineri 2005* (s. 99-107). Eskişehir.
- Üçdağ, B. (2015). Şanlıurfa 2013 yılı Çimdin Kale kurtarma kazısı. 23. *müze çalışmaları ve kurtarma kazıları sempozyumu*. (s. 47-54). Ankara: Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Von Oppenheim, M. F. (1909). *Arabische inschriften*. Leipzig: J.C. Hinrichs.
- Von Oppenheim, M. F. (1913). *Inschriften aus Syrien, Mesopotamien und Kleinasien-Gesammelt im Jahre 1899*. Leipzig: J. C. Hinrichs.
- Yıldız, A. (2007). *Kaleler şehri Osmaniye*. Ankara: Osmaniye Valiliği Yayınları.